

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.33.01>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ШЛЯХОМ НАЛЕЖНОГО ДОТРИМАННЯ ПРАВИЛ НОРМОПРОЄКТУВАННЯ: ЗНАЧЕННЯ ЗМІСТОВИХ ВИМОГ ДО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА

Бідзіля Віктор Вікторович,
orcid.org/0000-0001-8712-808X
аспірант кафедри теорії
та філософії права
(Львівський національний університет
ім. Івана Франка, м. Львів, Україна)

Статтю присвячено значенню змістових вимог до нормативно-правового акта у сфері забезпечення захисту прав людини. Проаналізовано витoki розвитку правової думки в працях Аристотеля, що впливали на концепцію захисту прав людини. Підкреслено значення міжнародних актів – Загальної декларації прав людини 1948 року та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Акцентовано увагу на тому, що Конвенція передбачає (у розділі II) механізм захисту – Європейський суд з прав людини. Відзначено прогресивну роль Конституції України 1996 р. в забезпеченні захисту прав людини. Розкрито ключову роль парламенту в належному забезпеченні захисту прав людини. Зосереджено увагу на його нормотворчій функції. Висвітлено один зі способів поділу засобів нормопроектної техніки – відповідно до вимог, що стосуються змісту і форми нормативно-правового акта. Зокрема, констатовано на тих змістових вимогах, які передбачені у ст. 34 Закону України «Про правотворчу діяльність». Розкрито вплив рішень Конституційного Суду України та практики Європейського суду з прав людини на якість нормативно-правового акта.

Здійснено аналіз групи змістових вимог до норм НПА: однозначність їх розуміння (ясність, точність, доступність для розуміння та реалізації); передбачуваність (прогнозованість) результатів їх реалізації; їх відповідність нормативно-правовим актам вищої юридичної сили та узгодженість з НПА рівної юридичної сили; уніфікованість вжитої в них термінології тощо. Зосереджена увага на тісному зв'язку зазначених змістових вимог та принципу верховенства права, а саме з його елементом юридичної визначеності. Наведено приклади порушень відповідних вимог у контексті забезпечення захисту прав людини. Проаналізовано низку рішень Конституційного Суду України та практику Європейського суду з прав людини із цього питання. Висвітлено

практичне застосування відповідних змістових вимог та їх значення в нормопроектній діяльності щодо забезпечення захисту прав людини.

Ключові слова: нормопроекування, права людини, юридична визначеність, змістові вимоги, нормативно-правовий акт.

PROTECTION OF HUMAN RIGHTS BY THE WAY OF PROPER OBSERVANCE OF THE STANDARD DRAFTING RULES: THE MEANING OF THE CONTEXTUAL REQUIREMENTS ACCORDING TO THE REGULATORY LEGAL ACT

Bidzilia Viktor Viktorovich,
orcid.org/0000-0001-8712-808X
PhD student at the Department
of Theory and Philosophy of Law
(Ivan Franko Lviv National University,
Lviv, Ukraine)

The article is dedicated to the significance of contextual requirements according to the regulatory legal act in the sphere of providing the protection of human rights. The origins of the development of legal thought in the writings of Aristotle which influenced the concept of human rights protection were analyzed. The importance of international acts – the Universal Declaration of Human Rights of 1948 and the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 is emphasized. Attention is focused on the fact that the Convention provides (in Chapter II) a protection mechanism – the European Court of Human Rights. The progressive role of the 1996 Constitution of Ukraine in ensuring the protection of human rights was noted. The key role of parliament in ensuring the protection of human rights is acknowledged. The attention is paid to its rule-making function. One of these methods has been identified under the characteristics of normative design technology – according to the requirements concerning the context and form of the normative legal act. In particular, it focuses on these local benefits, such as those provided in the article 34 of the Law of Ukraine “On law-making activities”. The impact on the decision of the Constitutional Court of Ukraine and the practice of the European Court on the rights of people on the validity of the normative legal act have been pointed out.

The analysis of a group of contextual requirements is carried out in accordance with the norms of regulatory legal acts: the unambiguity of their understanding (clarity, accuracy, accessibility for understanding and implementation); transferability (prediction) of the results of their implementation; their compliance with regulatory legal acts of equal legal force and coherency with regulatory legal acts of equal legal force; unification of the implemented terminology. The attention is focused on the close connection of the specified substantive requirements and the principle of the rule of law, namely with its element of legal certainty. There were given examples of violation of corresponding requirements in the context of ensuring the protection of human rights. The set of decisions of the Constitutional Court of Ukraine and the practice of the European Court on the rights of people from this issue is analyzed. The practical application of certain types of contextual requirements was clarified and their significance in normative drafting activities was revealed to ensure the protection of human rights.

Key words: normative drafting, human rights, legal significance, contextual requirements, normative legal act.

Актуальність теми. У контексті вступу України до Європейської Унії питання захисту прав людини є особливо важливим. Зі здобуттям незалежності Україна

звдістала у спадок правові норми, що переважно не відповідали тодішнім тенденціям європейської правової думки й потребам суспільства. Найкращим чинником забезпечення правового регулювання у сфері захисту прав людини є, беззаперечно, належно дієва система законодавства. У цьому контексті важливою подією є прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність», який містить низку сучасних нововведень. Одне з них – нормативне закріплення змістових вимог до нормативно-правового акта (далі – НПА). У доктринальних працях минулого особливу увагу приділяли формі НПА (належній структурі, реквізітам тощо), натомість його змісту надавалось другорядне значення. Тимчасом значення змістових вимог особливо простежується в забезпеченні захисту прав людини.

Відповідна проблематика має й практичне значення. Нормативно-правові акти повинні не тільки відповідати міжнародним стандартам та бути імплементовані у вітчизняну правову систему, але й бути ефективними у правозастосуванні.

Виклад основного матеріалу. Витоки поняття прав людини сягають періоду античності. У своїй праці «Політика» грецький філософ Аристотель часто порушує питання «рівності» громадян полісу, зауважуючи, що право є чимось, що «стосується особистості й чого рівні повинні мати однаково» [2, с. 85–86]. Схожі думки про «рівність» є і в іншій праці Аристотеля – «Нікомахова етика», де йдеться, зокрема, про два види справедливості – розподільчу і зрівняльну [22, с. 199]. Ю. Турянський зазначає, що Аристотель своїми ученнями започаткував становлення принципу верховенства права та наділив державу регулятором, що здатний забезпечити права людей [3, с. 42]. А втім, хоч ці праці й містять витоки природного права, порушуючи питання рівності, справедливості, моралі, все-таки важко говорити про сучасну концепцію прав людини, радше про розвиток правової думки, що вплинула на розуміння прав людини в майбутньому.

Якщо ж вести мову про сучасну концепцію прав людини, то відлік можна розпочати з прийняття Загальної декларації прав людини 1948 року, яка закріпила певний базис: право на життя, рівність перед законом, заборону тортур, заборону рабства. Звісно, багато держав ратифікували її більш декларативно, тому на Європейському просторі виникла нагальна потреба в ухваленні більш деталізованого акта, який регулював би права людини. Таким актом стала Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Конвенція відрізняється від Загальної декларації про права людини тим, що передбачає (у розділі II) реальний механізм захисту – Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). Досить символічно, що навіть у назві міжнародного акта є слово «захист». У тлумачному словнику під словом «захист» розуміється дія за значенням захищати, захиститися, захистити [4, с. 432]. У правовому аспекті це слово використовується переважно як «захист прав власності», «захист прав споживача», «патентний захист», «дипломатичний захист», «судовий захист» [4, с. 432] і, звісно, «захист прав людини».

Безсумнівно, для нашої країни одним з найважливіших чинників у забезпеченні захисту прав людини стало прийняття Конституції України 1996 року. На відміну від своєї попередниці Конституції Українського РСР 1978 року, у якій закріплення людських прав було дещо номінальним, у чинній Конституції України законодавець намагався закріпити всі сучасні тенденції європейського конституціоналізму.

У ст. 3 Конституції України зазначається, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Вітчизняні

науковці тлумачать це положення як принцип відповідальності держави за свою діяльність перед людиною та спрямованість на забезпечення найвищих соціальних благ [5, с. 17]. Звісно, це положення конкретизується в інших статтях Конституції. Так, розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» містить не тільки перелік прав, але й можливість захисту й заборону втручання, а ст. 55 передбачає право на судовий захист тощо. Варто зауважити, що законодавець вживає слово «забезпечувати». Згідно з тлумачним словником забезпечувати – це створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось [4, с. 375]. О. Прієшкіна визначає, що держава закріплює обов'язок різними правовими заходами забезпечувати захист прав і свобод та здійснювати нормативне регулювання [6, с. 110].

Сама Конституція й закони чітко визначають органи й посадові особи, які уповноважені в тій чи іншій формі здійснювати захист прав людини. До них належать: Президент України, Верховна Рада України, Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції, прокуратура, адвокатура, система правоохоронних органів, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та інші. Незважаючи на всю важливість кожного органу й посадових осіб, центральне місце в забезпеченні захисту прав людини належить парламенту. Парламент має виключні повноваження через законодавчу діяльність забезпечувати захист прав людини. Відповідне положення підтверджується в самій Конституції: виключно законами визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина [1].

Важливо також відзначити, що Конституція є центральним актом, який закладає основу в забезпеченні захисту прав людини. Як зазначено у ст. 8 Основного закону, Конституція має найвищу юридичну силу. Це підтверджує й Закон України «Про правотворчу діяльність», у ч. 2 ст. 19 якого вказано, що Конституція України в системі нормативно-правових актів України має найвищу юридичну силу і є обов'язковою до виконання на території України [7].

По суті, важливим чинником забезпечення захисту прав людини є прийняті належної якості закони. Як зазначав у «Політиці» (ч. 4 кн. 7) Аристотель, «усякі ремісники, приміром, ткачі, кораблебудівники, мусять мати у своєму розпорядженні матеріал, придатний для їхньої роботи; і що кращим буде цей матеріал, то кращими будуть і вироби їхнього ремесла», аналогічно й державний діяч та законодавець повинні мати у своєму розпорядженні «відповідний і придатний матеріал» [2, с. 187]. Тут важливим фактором має бути техніка нормопроектування, яка передбачає ефективний інструментарій для належного прийняття, внесення змін і систематизації нормативно-правових актів. У цьому контексті був прийнятий уже згадуваний Закон України «Про правотворчу діяльність», який у ст. 31 визначає, що техніка нормопроектування – це сукупність техніко-правових засобів, способів, прийомів та методів, за допомогою яких створюється проект нормативно-правового акта [7].

Один зі способів поділу засобів нормопроектної техніки – це поділ відповідно до вимог, що стосуються змісту НПА (далі – змістові) та форми НПА (далі – формальні) [8, с. 153–154]. Такого ж підходу дотримується законодавець у Законі України «Про правотворчу діяльність», передбачаючи формальні вимоги в статтях 32, 33, 36, 37, 38, 40, 41, а змістові – у ст. 34. Безсумнівно, структура НПА, його назва, преамбула відіграють важливу роль, створюючи «зовнішню форму», але пріоритет має бути за змістовими вимогами, адже вони мають особливу вагу для ефективного функціонування правової системи.

У ст. 34 Закону України «Про правотворчу діяльність» законодавець запропонував цілий комплекс змістових вимог до НПА. Одна з груп – вимоги до норм НПА:

однозначність їх розуміння (ясність, точність, доступність для розуміння та реалізації); передбачуваність (прогнозованість) результатів їх реалізації; їх відповідність нормативно-правовим актам вищої юридичної сили та узгодженість з НПА рівної юридичної сили; уніфікованість вжитої в них термінології тощо.

Перед розглядом безпосередньо зазначених змістових вимог та їх значення в контексті забезпечення захисту прав людини звернемо увагу на рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ) та практику ЄСПЛ. Сама Конституція закріплює «базис» не тільки захисту, але й прав людини загалом, тому КСУ як орган, який здійснює контроль за відповідністю законів та інших НПА Конституції, уповноважений офіційно тлумачити Конституцію, визначаючи зміст конституційних норм, – це все сприятиме уніфікації змістової частини НПА. Практика ЄСПЛ також важлива для значення змістових вимог, адже ЄСПЛ часто звертає увагу на якість НПА, визначаючи як його основні елементи доступність, передбачуваність, однозначність. Отож розглянемо значення змістових вимог у контексті забезпечення захисту прав людини.

1. Однозначність розуміння норм права (ясність, точність, доступність для розуміння та реалізації). Дотримання відповідної вимоги уможливить однакове розуміння і застосування норм громадянами й органами влади, що дасть змогу мінімізувати можливість порушення прав людини. У ст. 3 Закону України «Про правотворчу діяльність» передбачено також, що правотворча діяльність здійснюється відповідно до принципу верховенства права, включаючи як його безумовний складник юридичну визначеність. Відповідна вимога і складник принципу певною мірою мають однорідну природу, що стосується якості НПА. Наприклад, у Рішенні від 23 січня 2020 року Конституційний Суд визначив юридичну визначеність через такі складові частини: чіткість, зрозумілість, однозначність норм права, а також наголосив, що кожна особа залежно від обставин повинна мати можливість орієнтуватися в тому, яка саме норма права застосовується в певному випадку, і мати розуміння про настання конкретних юридичних наслідків [9, п. 3.2]. Належне забезпечення захисту прав людини неможливе без дотримання однозначності розуміння норм права та їхньої чіткості, точності й доступності. Схожу думку висловлював Європейський суд з прав людини. У справі «Санді Таймс проти Сполученого Королівства» (Sunday Times v. United Kingdom) ЄСПЛ зазначив, що, по-перше, «закон має бути доступним»; по-друге, «норма не може вважатися “законом”, поки вона не буде сформульована з достатнім ступенем точності, що дозволяє громадянину пояснити свою поведінку і передбачити, відповідно до обставин, ступінь, наслідки, які можуть потягнути за собою ту чи іншу дію» [10, п. 49].

2. Передбачуваність (прогнозованість) норм права та результатів їх реалізації. Нормативно-правові акти мають бути передбачуваними в наслідках їх застосування. Відповідна вимога також покликана забезпечувати правову визначеність і дозволяє суб'єктам правовідносин планувати свої дії та прогнозувати їхні наслідки. На відповідну вимогу звертає увагу ЄСПЛ у своєму Рішенні у справі «Волохи проти України» від 2 листопада 2006 року. Суд, аналізуючи статті 31, 55, 56 Конституції України, ст. 187 Кримінального процесуального кодексу України, статті 6, 8, 9 Закону України «Про оперативну-розшукову діяльність», дійшов висновку, що вимога доступності в конкретному випадку була дотримана. Трактуючи вимогу передбачуваності норми права, ЄСПЛ визначив, що норма повинна бути сформульована з достатньою чіткістю, що дає змогу кожній особі – у разі потреби за допомогою відповідної консультації – регулювати свою поведінку [11, п. 49]. Ця вимога нерозривно пов'язана з юридичною визначеністю як елементом принципу верховенства права. Наприклад, КСУ у своєму Рішенні від 22 грудня 2010 року, визначаючи принцип правової визначеності,

засначив, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями [12, п. 4.1]. Схожу думку висловлювала С. Цебенко, яка вважає, що закон має бути передбачуваний, щоб особа мала можливість прогнозувати наслідки його застосування [13, с. 33].

3. Відповідність норм права нормативно-правовим актам вищої юридичної сили та узгодженість з НПА рівної юридичної сили. Ця вимога до норм права у сфері забезпечення захисту прав людини має ключове значення.

По-перше, НПА, які приймаються у сфері захисту прав людини, мають узгоджуватися з цілим комплексом правових норм Європейського Союзу. Також Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка посідає центральне місце в забезпеченні захисту прав людини, й інші важливі акти, а саме: Конвенцію про права дитини 1989 року, Європейську соціальну хартію 1965 року, Європейську хартію прав пацієнтів 2002 року тощо. Бажання інтегрувати національну систему змушуватиме вітчизняного законодавця враховувати акти, які ще потрібно ратифікувати. Наприклад, Європейську конвенцію про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів 1983 року, адже цей акт підписаний, проте не ратифікований. Європейська конвенція про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів передбачає механізм відшкодування шкоди з державного бюджету, який частково згадується у ст. 1177 Цивільного кодексу України. Ідеться про те, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому з Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом [16]. Законодавець посилається на «порядок, передбачений законом», але відповідний механізм ще не був розроблений, не в останню чергу з економічних причин. Однак ратифікація цієї Конвенції змусить вітчизняну правову систему взяти на себе відповідальність розробити такий механізм окремим НПА.

По-друге, в ієрархії забезпечення захисту прав людини первинне значення має, звісно, Конституція України. Тому інші НПА повинні за змістом відповідати їй, особливо це стосується забезпечення захисту прав людини. Звичайно, вагоме значення тут мають рішення КСУ, який є єдиним органом конституційної юрисдикції і має право здійснювати офіційне тлумачення Конституції. Розглянемо кілька з них. Так, у Рішенні від 22 червня 2022 року у справі № 3-39/2021(86/21) КСУ розглядав скаргу на відповідність Конституції п. 2 ч. 2 ст. 40 Житлового кодексу України. Суд наголосив, що в Україні діє принцип захисту прав людини, передбачений ч. 2 ст. 3 Конституції, визнаючи його ключовим для визначення змісту конституційного ладу України [14, п. 3.2]. В іншому своєму Рішенні від 22 березня 2023 року у справі № 3-р(П)/2023 КСУ визначив, що не відповідають Конституції абзаци 4 і 5 ч. 2 ст. 70 Закону України «Про виконавче провадження» та абзаци 3 і 4 ст. 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Суд акцентував увагу на позитивному обов'язку держави здійснювати належне нормативне регулювання в цій сфері [15, п. 3.2]. Зауважимо, що відповідні рішення органу конституційної юрисдикції тільки наголошують на важливості дотримання змістових вимог на етапі нормопроєктування.

По-третє, норми у сфері забезпечення захисту прав людини повинні бути узгоджені з НПА рівної юридичної сили. Те, наскільки важко дотримуватися відповідної вимоги, чітко простежується в питаннях забезпечення захисту прав людини. Однією з причин є динамічність нормопроєктної діяльності, адже постійні зміни, доповнення ускладнюють правозастосування, внаслідок чого рівень забезпечення захисту прав людини є недостатнім. Важливим фактором є і вплив міжнародних зобов'язань та

імплементация правових норм. Варто тільки згадати дискусії в суспільстві, коли ще обговорювалася ст. 7 Закону України «Про освіту» та ст. 11 Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» в контексті функціонування мови в навчальному процесі.

4. Уніфікованість вжитої в нормах термінології. Залежно від специфіки відповідного НПА законодавець часто дає цілий комплекс відповідних термінів, які мають покращити розуміння змісту того чи іншого акта суб'єктам правовідносин. Н. Артикуца зазначає, що точності викладу сприяють: а) використання термінів зі суворо окресленим змістом; б) використання термінологічних словосполучень, у яких граматично залежні компоненти конкретизують, уточнюють значення стрижневого терміна; в) надання термінам чіткої дефініції; г) дотримання єдності термінології (одне поняття – один термін) тощо [17, с. 47–48]. Безсумнівно, у сфері забезпечення захисту прав людини уніфікованість термінології має особливе значення. Можемо простежити, що законодавець, забезпечуючи єдність термінології, робить безпосередні посилання у відповідних статтях. Наприклад, у ч. 2 ст. 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» наголошується, що термін «дитина, розлучена із сім'єю» вживається в цьому Законі у значенні, наведеному в Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», а терміни «резидент Дія Сіті» та «гіг-контракт» – у значеннях, наведених у Законі України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» [18]. Ще один приклад: у ч. 3 ст. 2 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» зазначено, що терміни «розумне пристосування» та «універсальний дизайн» вживаються у значеннях, наведених у Конвенції про права осіб з інвалідністю [19]. Відповідним приписом законодавець намагався покращити правозастосування НПА та правову визначеність за допомогою уніфікації термінології. На практиці трапляються випадки, коли принцип «одне поняття – один термін» не дотримується. У ст. 1 Закону України «Про громадянство» дано визначення терміна «дитина» як особи віком до 18 років [20], а в Законі України «Про охорону дитинства» дитина визначається як особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [21]. Зауважимо, що в кожному із цих законів зазначається, що «в Законі терміни вживаються в такому значенні», але ж ці закони є суміжними у сфері регулювання, тому у правозастосуванні може виникнути проблема, оскільки кожна зі сторін посилатиметься на визначення, яке буде їй вигідніше залежно від аспектів судової справи.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки: 1) серед органів, які тією чи іншою мірою компетентні забезпечувати захист прав людини, центральне місце надається парламенту з огляду на його законодавчу функцію; 2) серед змістових вимог для належного забезпечення захисту прав людини важливо виділити: а) однозначність розуміння норм права (ясність, точність, доступність для розуміння та реалізації); б) передбачуваність (прогнозованість) норм права та результатів їх реалізації; в) відповідність норм права нормативно-правовим актам вищої юридичної сили та узгодженість з НПА рівної юридичної сили; г) уніфікованість вжитої в нормах термінології; 3) рішення КСУ та практика ЄСПЛ відіграють ключову роль у сфері забезпечення захисту прав людини.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 05.06.2024).

2. Арістотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ : Основи, 2000. 239 с.
3. Турянський Ю. Генезис прав людини у період античності. *Історико-правовий часопис : науковий журнал* / упоряд. О. Крикунов. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2019. № 2 (14). С. 39–42.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с.
5. Конституція України. Науково-практичний коментар: станом на 20 трав. 2018 р. / Я. О. Берназюк, А. Г. Бірюкова, Ю. О. Буглак [та ін.] ; за заг. ред. К. І. Чижмарь, О. В. Лавриновича. Київ : Професіонал, 2018. 296 с.
6. Прієшкіна О. В. Забезпечення прав людини в Україні: стан та перспективи. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 109–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2017_200_23 (дата звернення: 05.06.2024).
7. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 05.06.2024).
8. Косович В. М. Загальнотеоретичні аспекти удосконалення нормативно-правових актів України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2015. 488 с.
9. Рішення КСУ від 23.01.2020 № 1-р/2020 у справі № 1-5/2018(746/15). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-20#Text> (дата звернення: 05.06.2024).
10. Case of The Sunday Times v. The United Kingdom (Application no. 6538/74), ECHR 26 April 1979. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584> (viewed on 05/06/2024).
11. Рішення ЄСПЛ у справі «Волохи проти України» (Volokhy v. Ukraine) (Заява № 23543/02). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_138#Text (дата звернення: 05.06.2024).
12. Рішення КСУ у справі про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху від 22.12.2010 № 23-рп/2010. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-10#Text> (дата звернення: 05.06.2024).
13. Цебенко С. Б. Вимога «якості» закону як один з основних аспектів принципу верховенства права. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 4. С. 31–35. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.4.6>.
14. Рішення КСУ у справі щодо дискримінації у реалізації права на житло від 22.06.2022 № 3-39/2021(86/21). *Офіц. вебсайт КСУ*. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/5-riii2022> (дата звернення: 05.06.2024).
15. Рішення КСУ у справі щодо гарантованості пенсії, що є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму від 22.03.2023 № 3-р(II)/2023. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-23#Text> (дата звернення: 05.06.2024).
16. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 05.06.2024).
17. Артикуца Н. В. Ясність і зрозумілість правових норм як передумова демократичного правопорядку. *Людина, суспільство, держава: публічно-правовий аспект* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. «VIII Прибузькі юридичні читання», присв. 15-річчю НУ «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права, 23–24 листоп. 2012 р. Миколаїв : [Гліон], 2012. С. 47–49.

18. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> (дата звернення: 05.06.2024).

19. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991 № 875-XII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення: 05.06.2024).

20. Про громадянство : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення: 05.06.2024).

21. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 05.06.2024).

22. Арістотель. Нікомахова етика / пер. з давньогр. Віктор Ставнюк. Київ : «Аквілон-Плюс», 2002. 480 с.